



חרותה מהתקופה הקדומה המציגה דמויות אדם חמושות, סמלי כוח וכלבים מקיפים עדר יעלים ויענים

אבנים מדברות

במרכז הר הנגב התגלו מאות סלעים שעליהם חרותים סמלים, דמויות, כתובות וצורות בשלל גוונים ודגמים. מי כתב וחרת אותם ומה המשמעות שלהם – עדיין לא ממש ברור, אך המראה שלהם מלהיב ומעורר סקרנות. חקוק בסלע

כתב וצילם: ליאור שוימר

להדרכה. לאחר שיטוט קצר בשטח מצאתי את הסלע עם חרותות היעל. מאחוריו מצאתי עוד סלע ועליו חרותות נוספות בצורת יעלים או בצורת לוחם חמוש הרוכב על סוס, מצדו השני של הסלע התפתלה כתובת בשפה לא ידועה ומרחוק ראיתי עוד סלעים חרותים. המשכתי בשיטוט בשטח ומצאתי את עצמי על מדרון ועליו מאות סלעים, שעל כל אחד מהם חרותים סמלים, דמויות, כתובות וצורות בשלל גוונים ודגמים. הסתובבתי בין הסלעים והרגשתי שפתחתי דלת בלתי נראית לספרייה

הרומן שלי עם חרותות הסלע בנגב התחיל לפני כשנתיים, במהלך סיור הכנה לקראת הדרכה למפקדי יחידות המתאמנות במרכז הר הנגב. חיפשתי משהו אטרקטיבי שיחבר את המפקדים למצאי בשטח ויעביר את המסר של שמירת טבע ומורשת במהלך האימונים. נזכרתי שראיתי באותו אזור כמה חרותות סלע בצורת יעלים והחלטתי לאתר אותן ולהשתמש בהן כנקודת פתיחה

היתרון של חרותות הר הנגב הוא שברגע שאנו חורתיים סימן כלשהו על אותה פטינה כהה או שוברים אותה, נחשף הסלע הלבן־אפור שמתחתיה ומתחיל מיד תהליך ארוך של יצירת פטינה חדשה. תופעה זו מאפשרת לנו להבדיל בין חרותות עתיקות (כהות יותר) לחרותות חדשות יותר (בהירות יותר). עם זאת, יש טווח זמן מסוים שאחרי הפטינה מתחדשת לגמרי והחרותה נעלמת חזרה לתוך הסלע, ולכן לעתים קשה מאוד לאפיין את החרותות העתיקות ביותר. הזמן שלוקח לחרותה להתכסות לחלוטין בפטינה חדשה ולמעשה להיעלם אל תוך הסלע משתנה בין אקלים לאקלים ובין סלע לסלע. במהלך הסקר תועדו עד כה עשרות אלפי חרותות, ואפשר להשוות את המגוון הזה לקיר פייסבוק ענק שהיה פתוח לכל תושבי המדבר הקדומים במשך אלפי שנים. הארכיאולוג פרופ' עמנואל ענתי החל לחקור את התופעה בשנות ה־50 בניסיון להבין את הסגנונות השונים הבאים לידי ביטוי בכל תקופה, וכיום צוות של אנשים מתחומים שונים, ברשות הארכיאולוגית ד"ר דוידה אייזנברג־דגן, מנסה למקד את המחקר כדי לתת מענה לשאלות הרבות העולות מהמצאי שנאסף בסקרים – מי כתב וחרת, מה נחרת ולמה התכוונו האמנים הקדומים בתקופות השונות?

דיוקנאות קדומים מרתקים

יש מוטיבים שחוזרים על עצמם לאורך תקופות ויש כאלה המאפיינים תקופה ספציפית. היעל מהווה מוטיב מרכזי לאורך כל התקופות, אך מתברר שיש הרבה דרכים לחרות יעל זכר ואפשר לראות סגנונות שונים המאפיינים תקופות שונות. מוטיבים בולטים נוספים הם הכלב או הזאב, המופיעים לצד היעל בתדירות גבוהה, לעתים בסצנה של ציד ולעתים בסצנות אחרות כגון שיירות או תהלוכות. גם מקומם של בעלי החיים האחרים אינו נפקד ואפשר לראות הרבה מאוד יענים, גמלים, סוסים, אריות, נמרים וגם פרוקי רגליים כגון נדלים ועקרבים. ואולם יותר מכל מרתקות דמויות האדם, הדיוקנאות אפשר אף לומר, שקדמונינו השאירו ושמופיעים על הסלעים בשלל צורות ובמגוון סצנות, בהן פולחן, מלחמה, אהבה, הנצחה ועוד.

ענקית באמצע המדבר. זו הייתה תחילתו של סקר חרותות הסלע בהר הנגב המערבי, שאותו אני עורך ברצף מאז ועד היום.

קיר פייסבוק ענק במדבר

חרותות הסלע, הידועות בשמן הפופולרי יותר – ציורי סלע, נמצאות בהר הנגב על גבי סלעים מגיל האיאוקן. בהרי אילת, בדרום ירדן ובסיני אפשר למצוא אותן בעיקר על משטחי ועל מצוקי אבן חול קדומה יותר. החרותות בהר הנגב נמצאות על סלעים ספציפיים מאוד מתצורות מִטְרָד וניצנה. סלעים אלה מגיעים בצורות שונות, בעיקר כבולבוסים גדולים או כמקבצי סלעים פזורים בשטח, והם מכוסים בפְּטִינָה מדברית כהה בעובי של 1–2 מילימטרים, הנוצרת כתוצאה מריאקציה של פני הסלע עם השטח הפתוח – עם האוויר, עם המים ועם השמש. תשתית גיאולוגית זו התגלתה עוד בתקופות פרה־היסטוריות כמצע אידיאלי להעברת מסרים בין אדם לאדם או בין אדם לאלוהיו.

פרשנות החרותות ובעיקר חרותות טרום הכתב אינה פשוטה במרחק של אלפי שנים וללא תרבות מובהקת להשוות אליה את הממצאים, אך זהו אחד התחומים המרתקים במחקר זה. הנחת היסוד של המחקר היא שרוב החרותות נחקקו בשל צורך רוחני־דתי־חברתי ומיעוטן בשל צורך כלכלי או פוליטי



ליד מסלעה אופיינית בעת סקר החרותות בנגב

מראשית הציוויליזציה ועד ימינו

בשכבות הקדומות ביותר, בהן החרותות עדיין נראות בבירור (למרות כיסוי הפטינה הכהה), אפשר לזהות דמויות אדם בעלות כובע או קסדה, לבושות כותונת או גלבייה המגיעה עד הברכיים ובחגורתן גרזן עגול ראש. דמויות אדם נוספות מבצעות סצנות של ריקוד טקסי או קרב, ובולטת גם תנוחת התפילה בידיים מורמות. אפשר גם לראות דמויות אדם בעלות ראש חיה – מראה המאפיין שמאנים בתרבויות שבטיות, וכן דמויות אדם בתנוחת תפילה מול יעל בעל גוף מלא וקרניים עצומות. בשכבות אלו מופיעים לעתים גם שוורים, שנדיר לראותם בשכבות המאוחרות יותר. אפשר לחלק באופן גס את החרותות הקדומות האלה לתקופות הפרוטו־היסטוריות, אך פילוח מדויק של השכבות השונות בתוך פרק זמן עצום זה ייתן תמונה מרתקת של תרבויות המדבר בשחר הציוויליזציה.

בשכבות הביניים, המתאפיינות בכיסוי פטינה בגוון חום כהה, נכנסים מוטיבים משמעותיים מאוד שאינם מופיעים בשכבות הקדומות כגון הגמל, הסוס והכתב. ביות הגמל מתוארך לסוף תקופת הברונזה ולתרבויות המדבר. מדובר במהפכה של ממש, שבה הופך המסחר למרכזי ולמשמעותי ביותר. המדבר, שהיה עד אז יחסית בלתי עביר, הופך להיות עביר ונגיש יותר, דבר המוליד את שיירות הגמלים

המפורסמות של דרכי הבשמים, ואנו רואים שהגמל מופיע בתדירות גבוהה יותר בחרותות הסלע – בהתאם להשפעתו הרבה על חיי הנוודים, הרועים ויושבי המדבר. הכתב הוא נושא מרתק שטרם נחקר דיו. הכתובות הרבות על הסלעים שייכות בעיקר לתמודית ולצפאית, שהן שפות שמיות צפון־ערביות בעלות אופי ציורי, ואפשר לראות את הקשר הפונטי שלהן לגרסאות הקדומות של האלפבית (הפרוטו־סינאי) שנחרת על סלעים בסיני, במכרות הטורקיז בסרביט אל־ח'אדם. כתובות תמודיות וצפאיות אלה בגרסאות שונות מאפיינות את האלף הראשון לפנה"ס, והן כוללות בעיקר שמות והנצחה. בולט למשל שמו של נבה בן אסאל המופיע על כמה פסגות במרחב. על הסלעים מופיעות הרבה כתובות נבטיות ומעט כתובות יווניות, כמתבקש לאור עוצמת הנוכחות הנבטית באזור במאות הראשונות לספירה.

בשכבות הצעירות יותר, המתאפיינות בכיסוי פטינה בגוון חום בהיר, יש תמהיל מעניין של כתובות בערבית מראשית האסלאם, הרבה מאוד דמויות לוחמים, בעיקר רוכבי גמלים, ודגמים גיאומטריים. ואולם, ככל שמתקרבים לתקופתנו ניכרת ירידה ברמה האמנותית של החרותות ואנו מוצאים בעיקר וואסמים, שהם סמלים שבטיים, העתקים של אותיות מכתובות סמוכות וסצנות בודדות של חיי

רועים, בעיקר חרותות של גמלים, חמורים וכלבים, וכמובן יעלים, שהם הכוכבים הבלתי מעורערים של חרותות הסלע בנגב.

הפרשנות בעיני המתבונן

פרשנות החרותות ובעיקר חרותות טרום הכתב אינה פשוטה במרחק של אלפי שנים וללא תרבות מובהקת להשוות אליה את הממצאים, אך זהו אחד התחומים המרתקים במחקר זה. הנחת היסוד של המחקר היא שרוב החרותות נחקקו בשל צורך רוחני־דתי־חברתי ומיעוטן בשל צורך כלכלי או פוליטי. אם נפנה לדתות המדבריות בעקבות מחקריו של הארכיאולוג ד"ר עוזי אבנר, נראה תחום רחב של מקדשים פתוחים, מצבות, קברי טומולי, קווים ושיניות (מבנה פולחני נפוץ במדבר הנראה כמו שיניים מאבן), ואולי נוכל להתייחס אל חלק מחרותות הסלע כאל מי שמשלימות אלמנטים פולחניים אלו. מכיוון שיש כל כך הרבה מידע על הסלעים אפשר להגיד שהסלעים "מדברים" וצריך רק ללמוד להבין מה הם אומרים. ייתכן שחלק מהחרותות מייצגות גרמי שמים בולטים, כמו השמש, הירח, ונוס (נוגה) וסיריוס (אברק – כוכב הכלב), ומיתולוגיות קדומות הקשורות אליהם. מהם אותם סיפורי אלים שסופרו בלילות ארוכים סביב מדורות במדבר ונחרתו על הסלעים – אולי לעולם לא נדע, אך זה בעצם כל היופי שבחרותות, הן מאפשרות לאנשים מתחומים שונים למצוא כיוונים שונים המחברים אותנו כבני אדם למורשת קדומה.

בעומדנו מול סלע, שעליו חרת האמן הקדום מאות נקודות המתחברות לכדי צורת יעלים, אנו יכולים להתייחס ליצירה כאל מפת שמים שבה היעלים מהווים מערכות כוכבים, או כאל חלק מטקס שמאני שבו הנקודות מסמלות מעבר לטראנס וכניסה למצב הוויה אחר, ובמקרה זה היעלים מהווים חיות כוח או ישויות נעלות (על פי הגישה האנתרופולוגית המזהה סימנים דומים בתרבויות שבטיות קיימות). גם מחזות הציד הרבים המופיעים בחרותות יכולים להיות בעלי כמה משמעויות. לדוגמה, בעזרת החריתה או הציור על הסלע האמן יכול היה לתאר את הרצון של הצייד ללכוד את בעל החיים או את ההתפארות שלו לאחר ציד אמיתי. באותה מידה החרותה יכולה לתאר חלק מטקס התבגרות של לוחמים



תיאור לידה – אפשר להבחין בוולד, האישה בתנוחת שמחה וברקע יעלים מתקופה קדומה יותר



טורפים שונים תוקפים יעל זכר

או חלק ממיתולוגיה קדומה. בכל חרותה יש רמזים לכאן או לכאן והמחקר עדיין בחיתוליו. חלק מהחרותות מזכירות גם את סיפורי המקרא. ללא ספק המרחב הגיאוגרפי המדובר של מערב הר הנגב הוא החצר האחורית של המעיין בקדש ברנע, שהיה או לא היה חלק חשוב במסעות בני ישראל במדבר. גם כאן הפרשנות תלויה במתבונן. הסקר והמחקר מתייחסים למרחב הגיאוגרפי בין מצפה רמון לניצנה ואינם כוללים את חרותות הסלע בהר כרכום, שנחקרו ומופו באופן אינטנסיבי בעבר על ידי פרופ' ענתי וצוותים נוספים.

הכותב הוא מנהל מרכז הדרכה רמון, רשות הטבע והגנים, וסטודנט לארכיאולוגיה באוניברסיטת בן־גוריון

סלע מוגן

החרותות בהר הנגב מוגדרות כעתיקות והן מוגנות על פי חוק. אסור לחרות או לכתוב על הסלעים, אסור לעלות עליהם וכמובן אסור לקחת סלעים הביתה (הוצאת סלעים מהטבע נחשבת לשוד עתיקות). לקבלת פרטים על סיורים מודרכים לאתרי חרותות הסלע אפשר לפנות למרכז הדרכה רמון, רשות הטבע והגנים: 08-6588821